

Warszawa, dn.18 listopada 2019 r.

Dr hab. Tomasz Zalega, prof. ucz.
Katedra Gospodarki Narodowej
Wydział Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego
02-678 Warszawa, ul. Szturmowa 3
e-mail: tomasz.zalega@wp.pl

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Pauliny Trębskiej pt. *Determinanty samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych* napisanej pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Janiny Sawickiej (promotor) i dr inż. Agnieszki Biernat-Jarki (promotor pomocniczy)

1. Podstawa i cel recenzji

Podstawą niniejszej opinii jest pismo dr hab. Jarosława Gołębińskiego prof. SGGW, Dyrektora Instytutu Ekonomii i Finansów Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, z dnia 3 października 2019 roku, z prośbą o dokonanie oceny rozprawy doktorskiej mgr Pauliny Trębskiej pt. *Determinanty samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych*.

Celem recenzji jest stwierdzenie, czy dysertacja spełnia warunki określone w Ustawie z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65 z 2003 r., poz. 595; z 2005 r. Nr 164, poz. 1365; z 2010 r. Nr

96, poz. 620; z 2011 r. Nr 84, poz. 455; z 2014 r. poz. 1198), w szczególności, czy stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub artystycznego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej, a także umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej (art. 13 pkt 1. Dz. U. Nr 65 z 2003 r., poz. 595).

2. Przedmiot recenzji

Przedmiotem recenzji jest dysertacja mgr Pauliny Trębskiej pt. *Determinanty samozaopatrzenia żywieniowego w wiejskich gospodarstwach domowych* napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Janiny Sawickiej i dr inż. Agnieszki Biernat-Jarki.

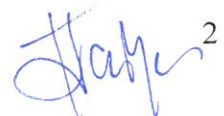
Praca liczy 246 stron i obejmuje: stronę tytułową (bez numeru), streszczenie pracy w językach polskim (s. 5) i angielskim (s. 7), spis treści (s. 9-10), część zasadniczą (s. 11-187), podsumowanie i wnioski (s. 188-193), bibliografię (s. 194-205), spis tabel (s. 206-208), spis rysunków (s. 209-212) oraz aneks składający się z siedmiu załączników (s. 213-246).

Treści zasadnicze rozprawy podzielono na pięć rozdziałów, z których rozdział pierwszy liczy 27 stron (s. 11-37), rozdział drugi zawiera 40 strony (s. 38-77), rozdział trzeci liczy 31 stron (s. 78-108), rozdział czwarty obejmuje 53 strony (s. 109-161), natomiast ostatni fragment - rozdział piąty - 26 stron (s. 162-187).

W wykazie pozycji źródłowej umieszczono 185 pozycji (181 to pozycje zwarte i artykuły naukowe, 1 - ustawy i akty prawne, natomiast 3 pozycje stanowią źródła internetowe). Zwarte pozycje obcojęzyczne stanowią 8,3% zbioru (15 pozycji). W spisie rysunków ujęto 59 pozycji, natomiast w spisie tabel - 62 pozycje.

3. Określenie trafności wyboru i oryginalności problemu badawczego

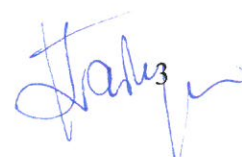
Samozaopatrzenie zwane również spożyciem naturalnym lub autokonsumpcją jest elementem składowym konsumpcji prywatnej i określane jest jako część lub całość produkcji, wytworzonej w gospodarstwie rolnym lub na działce, która przeznaczana jest na cele konsumpcyjne osób utrzymujących się z tego gospodarstwa lub na cele produkcyjne. W szerszym ujęciu samozaopatrzenie można potraktować jako przykład innowacyjnych zachowań konsumentów, które wpisują się doskonale w trend konsumpcyjny zwany prosumpcją. W tym kontekście samozaopatrzenie polega tym, że jednostka może zdecydować się na samodzielne wytworzenie produktów (ich ekwiwalentów) lub wykonanie konkretnych czynności (w rozumieniu usług) i w ten sposób zaspokoić swoje potrzeby po niższych

 2

kosztach. Tą formę zachowań prosumpcyjnych nazywa się prosumpcją racjonalizatorską. Oczywiście skala tego zjawiska, w dużym stopniu, uwarunkowana jest kondycją finansową i jakością życia konsumentów (ujęcie mikroekonomiczne) oraz poziomem rozwoju gospodarczego danego regionu kraju (ujęcie makroekonomiczne). Niemniej zjawisko samozaopatrzenia w gospodarstwach domowych w Polsce najczęściej występuje w gospodarstwach wiejskich. To właśnie w tej grupie gospodarstw można dostrzec silne powiązanie konsumpcji i produkcji. Wynika to na ogół z tradycji i ukształtowanych na przestrzeni lat wzorców konsumpcji, a także ze słabszej sytuacji ekonomicznej wiejskich gospodarstw w relacji do gospodarstw domowych pracowników oraz pracujących na własny rachunek.

Samozaopatrzenie w produkty żywnościowe jest niewątpliwie najstarszą formą zaspokajania potrzeb ludzkich. Od wieków człowiek starał się pozyskać dla własnych potrzeb żywność, którą pierwotnie oferowała przyroda, a następnie uprawiana przez niego ziemia. Samozaopatrzenie żywnościowe obejmuje również tę część spożywanej żywności, którą uzyskuje się z pominięciem rynku. Zalicza się tu także produkty żywnościowe pochodzące z darów i wymiany sąsiedzkiej. W wyniku wzrostu zamożności społeczeństwa polskiego¹, zgodnie z pierwszym prawem E. Engla, maleje udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem, przez co żywność staje się dla konsumentów relatywnie tańsza. Bezpośrednią konsekwencją poprawy sytuacji materialnej gospodarstw domowych są zmniejszające się potrzeby ich członków związane z samozaopatrzeniem w produkty żywnościowe. W aspekcie rynku żywności samozaopatrzenie jest ściśle skorelowane ze stylem życia współczesnych konsumentów. Ten z kolei jest efektem dynamicznego rozwoju trendów konsumenckich (np. zrównoważonej konsumpcji, świadomej konsumpcji, konsumpcji kolaboratywnej, dekonsumpcji) i ruchów ekologicznych (np. Lifestyle of Health and Sustainability, Voluntary Simplicity czy ruch Slow Life). Już od drugiej połowy lat 90. XX wieku, w rozwiniętych społeczeństwach, zaczęła upowszechniać się moda na własną produkcję żywności. Konsumenty, coraz częściej, decydują się na różne formy "dobrowolnej prostoty w konsumpcji", dążąc do ograniczenia nabywania żywności i korzystania z alternatywnych możliwości konsumpcji. Jedną z nich jest częściowe opuszczenie formalnego rynku, które przejawia się w działaniach na rzecz produkcji żywności w swoim gospodarstwie domowym, np. wypieku chleba, robieniu przetworów, uprawie warzyw i owoców lub poszukiwaniu lokalnych produktów, które są uważane za zdrowe i nie można ich spotkać w sieciach

¹ Od momentu wejścia Polski do Unii Europejskiej, PKB *per capita* wzrósł dwukrotnie, z 24 215,00 PLN w 2004 roku do 53 220,00 PLN w 2018 roku.

sklepów. Z badań przeprowadzonych przez S. Alexandra i S. Ussher² w pierwszej dekadzie XXI wieku wynika, że w Wielkiej Brytanii, Francji, Niemczech, Belgii, Danii, USA, Kanadzie, Związku Australijskim i we Włoszech ponad 4/5 osób będących członkami ruchu prostoty w konsumpcji wypieka chleb we własnym gospodarstwie, samodzielnie robi przetwory (np. konfitury, dżemy, weki, przeciery, kompoty), a także uprawia warzywa i owoce w przydomowych ogródkach lub na działkach.

Należy zauważyć, że w piśmiennictwie polskim badacze zajmujący się problematyką konsumpcji prywatnej, której elementem składowym jest samozaopatrzenie, przeważnie nie klasyfikowali jej determinant, lecz koncentrowali się głównie na dwóch podstawowych czynnikach: miesięcznym rozporządzalnym dochodzie oraz liczbie osób w gospodarstwie domowym. Można zatem wnioskować, że badania podjęte przez Doktorantkę przyczyniają się do uaktualnienia stanu wiedzy w tym zakresie.

Podjęty w rozprawie doktorskiej mgr Pauliny Trębskiej temat badań należy uznać za ważny i w pełni uzasadniony. Recenzowana praca wypełnia, w pewnym zakresie, istniejącą w tym przypadku lukę, wzbogacając naszą wiedzę na wspomniany temat. Problematyka badawcza podjęta przez Doktorantkę jest aktualna, złożona i ważna, zarówno z naukowego jak i praktycznego punktu widzenia. Z tego też względu postawiony temat może stanowić przedmiot badań prowadzonych w ramach rozprawy doktorskiej.

4. Ocena poprawności i kompletności celów oraz hipotez badawczych

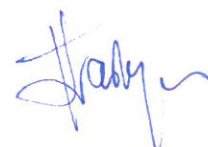
Przyjęta konstrukcja metodologiczna pracy (cel, hipotezy badawcze i układ rozprawy) wiąże ze sobą warstwę poznawczą pracy - rozważania teoretyczne - z jej częścią empiryczną. Realizacja celu rozprawy przebiega w nurcie teoretyczno-aplikacyjnym.

Celem głównym badań jest określenie determinant samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych. Uważam, że cel pracy należałoby doprecyzować, ponieważ rozprawa, w części empirycznej, ogranicza się do wyłącznie do wiejskich gospodarstw domowych zamieszkujących pięć podregionów województwa mazowieckiego.

W ramach realizacji celu głównego mgr Paulina Trębska wyodrębniła osiem celów szczegółowych:

- 1) określenie roli samozaopatrzenia w żywność w teorii zrównoważonego rozwoju i w teorii konsumpcji;

² Alexander, S., Ussher, S. (2012). *The Voluntary Simplicity Movement: A multi-national survey analysis in theoretical context*. "Journal of Consumer Culture", No. 12(1); Alexander, S. (2011). *The Voluntary Simplicity Movement: Reimagining the Good Life beyond Consumer Culture*. "International Journal of Environmental, Cultural, Economic, and Social Sustainability", No. 133.

- 2) uporządkowanie, na podstawie przeglądu literatury, definicji i pojęć związanych z wytwarzaniem i konsumpcją dóbr i usług w gospodarstwach domowych;
- 3) wyodrębnienie typów wiejskich gospodarstw domowych według kryterium powiązań z rolnictwem i poziomu samozaopatrzenia żywnościowego;
- 4) ukazanie korzyści i kosztów wynikających z samozaopatrzenia żywnościowego;
- 5) określenie poziomu spożycia naturalnego w całkowitej konsumpcji żywności w gospodarstwach domowych;
- 6) określenie form i struktury samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych;
- 7) rozpoznanie zależności pomiędzy skalą spożycia naturalnego a jej determinantami;
- 8) opracowanie i wyliczenie indeksu samowystarczalności żywnościowej i usługowej dla badanych gospodarstw domowych.

W dalszej kolejności, w ramach koncepcji rozprawy, Doktorantka sformułowała cztery hipotezy badawcze:

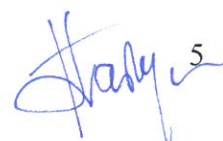
H_1 : Wraz ze wzrostem udziału dochodu rolniczego w ogólnej strukturze dochodu rodziny (w %) poziom samozaopatrzenia żywnościowego w gospodarstwie domowym rośnie.

H_2 : Pomiędzy poziomem samozaopatrzenia żywnościowego gospodarstw domowych a stopniem ich powiązania z rolnictwem występuje korelacja dodatnia.

H_3 : W gminach o wyższym stopniu rozwoju społeczno-gospodarczego samozaopatrzenie gospodarstw domowych jest na niższym poziomie niż w gminach o niższym stopniu rozwoju.

H_4 : Poziom samozaopatrzenia żywnościowego jest wyższy w wielopokoleniowych gospodarstwach domowych w porównaniu z gospodarstwami jedno- i dwupokoleniowymi.

Hipotezy badawcze zostały sformułowane poprawnie. Pragnę także podkreślić, że świadomość metodologiczna Autorki jest na dobrym poziomie, o czym świadczy refleksyjny dobór metod do przeprowadzonych badań. Niewątpliwą zaletą pracy jest właściwe i staranne przygotowanie oraz ujawnienie warsztatu badawczego. Opis metodyki daje również pewne wyobrażenie o organizacji badań własnych dokonanych przez Doktorantkę. Mam jednak duże zastrzeżenie do traktowania przez Autorkę kwestionariusza ankiety i kwestionariusza wywiadu jako terminów synonimicznych (s. 15 i 25). W pracy Doktorantka wykorzystowała kwestionariusz ankiety a nie kwestionariusz wywiadu. Dobitnie potwierdzają to załączniki 6 i 7 zamieszczone w aneksie (s. 232-246), niestety źle zatytułowane, oraz opis organizacji badań (s. 16). Należy wyraźnie rozróżniać te dwa podstawowe narzędzia badawcze wykorzystywane

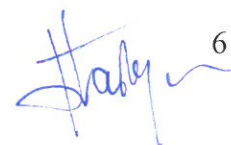

w naukach społecznych. Kwestionariusz ankiety jest przekazywany respondentowi do uzupełnienia (formularz ankiety jest samodzielnie przez niego wypełniany), natomiast kwestionariusz wywiadu jest wypełniany przez ankietera, który zadaje pytania respondentowi w wywiadzie bezpośrednim lub telefonicznym. W porównaniu do kwestionariusza ankiety, kwestionariusz wywiadu znajduje zastosowanie w badaniach, gdzie potrzebna jest kontrola nad odpowiedziami na poszczególne pytania.

5. Ocena metod i narzędzi badawczych

Część teoretyczna rozprawy została przygotowana w oparciu o studia literaturowe publikacji dotyczących szeroko pojmowanej konsumpcji i zachowań konsumenckich oraz teorii ekonomii. Wykorzystano metody opisowe i porównawcze oraz analizę przyczynowo-skutkową. W dysertacji przeważa literatura polskojęzyczna, przy dostatecznym wykorzystaniu literatury obcojęzycznej. Wykorzystanie literatury w aspekcie jakościowym jest na poziomie satysfakcjonującym. Ilościowy wymiar odwołań do literatury nie budzi większych zastrzeżeń. Zakres wykorzystanej literatury pozwolił Doktorantce na realizację zdefiniowanego w pracy problemu.

W ramach badań i analiz Autorka wykorzystała pierwotne i wtórne źródła danych. Dane pierwotne pochodzą z badań ankietowych przeprowadzonych przez mgr Paulinę Trębską z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety skierowanego do przedstawicieli wiejskich gospodarstw domowych w województwie mazowieckim. W pierwszym etapie badań, przeprowadzonym w latach 2011–2013 w ramach grantu NCN nr NN 114115439 pt. „Warunki życia i praca kobiet na obszarach wiejskich”, populacja liczyła 1000 gospodarstw domowych. Celem tego etapu badań było zidentyfikowanie i scharakteryzowanie zjawiska samozaopatrzenia w zachowaniach gospodarstw domowych z uwzględnieniem m.in. takich elementów, jak: rozpoznanie zależności pomiędzy poziomem spożycia naturalnego a poziomem rozwoju gminy, typem gospodarstwa domowego, charakterem rodziny (s. 15-16). Wykorzystane w dysertacji dane do budowy wskaźnika rozwoju społeczno-gospodarczego pochodziły z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego (BDL GUS) oraz Państwowej Komisji Wyborczej. Do klasyfikacji gmin według poziomu rozwoju Autorka wykorzystała dwa parametry miernika taksonomicznego, tj. średnią arytmetyczną i odchylenie standardowe. Z kolei drugi etap badań został przeprowadzony przez Doktorantkę i przeszkolonych przez nią magistrantów na wybranej celowo grupie 302 wiejskich gospodarstw domowych zlokalizowanych w pięciu gminach charakteryzujących się najwyższym indeksem samozaopatrzenia w żywność i usługi oraz w pięciu gminach o

 6

najniższym indeksie, wybranych z grup zbiorowości z pierwszego etapu badań (s. 25-26). W tym miejscu pojawia się u mnie wątpliwość i zarazem pytanie, czy Doktorantka, podejmując decyzję o włączeniu do próby wspomnianych 302 wiejskich gospodarstw domowych, jest przekonana co tego że próba jest reprezentatywna, co z kolei daje podstawy do uogólnienia wniosków na całą badaną populację? Owe wątpliwości wynikają głównie z faktu, że mgr Paulina Trębska w ogóle nie opisała w rozprawie techniki wyboru próby w drugim etapie badań. W tej części badań kwestionariusz ankiety a nie kwestionariusz wywiadu, jak dowodzi Autorka (s. 15), obejmował wyłącznie zagadnienia dotyczące samozaopatrzenia w żywność z uwzględnieniem cech gospodarstw domowych, po to aby móc porównać wybrane wyniki badań w 2017 roku z wynikami z pierwszego etapu. W drugim etapie badań Doktorantka zbadała postawy i opinie konsumentów na temat roli samozaopatrzenia żywnościowego, zaś do pomiaru poziomu samozaopatrzenia żywnościowego wykorzystowała miernik struktury konsumpcji. Z kolei do zbadania zależności zastosowała analizę związków między zmiennymi za pomocą m.in. takich mierników, jak współczynnik korelacji rho Spearmana, test U Manna-Whitneya z wykorzystaniem testu Z oraz test Kruskala-Wallisa. Do zdefiniowania i wyliczenia indeksu samozaopatrzenia w żywność i usługi dla badanych gospodarstw domowych Autorka wykorzystwała metodę PCA. Dokonała również klasyfikacji wiejskich gospodarstw domowych według kryterium powiązania gospodarstwa z rolnictwem oraz korzystania z samozaopatrzenia żywnościowego. Analizę wyników tego badania Doktorantka przeprowadziła wykorzystując program IBM SPSS Statistics. Natomiast w celu określenia wielkości wpływu czynników objaśniających poziom samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych zastosowała model logitowy.

Uważam że przyjęte w rozprawie metody badań i narzędzia badawcze są słuszne i właściwie dobrane. Pozwoliły na zrealizowanie celów szczegółowych badań, umożliwiając jednocześnie kompleksowe ujęcie tematu samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych, w wymiarach empirycznym i teoretycznym.

6. Merytoryczna ocena pracy

Recenzowana rozprawa doktorska lokuje się w dziedzinie nauk społecznych, dyscyplina - ekonomia i finanse. Dysertacja ma charakter teoretyczno-empiryczny i tej konwencji podporządkowano jej układ. Co prawda kolejne rozdziały pracy nie są wyważone objętościowo, to jednak są logicznie połączone i w miarę dobrze ze sobą powiązane, odpowiadając standardom opracowania naukowego. Logika wywodów jest na ogół uzasadniona, natomiast tytuły poszczególnych rozdziałów, z wyjątkiem czwartego rozdziału,

 7

są adekwatne do zawartych w nich rozważań. Strukturę dysertacji można zatem uznać za przemyślaną i w stopniu zadowalającym dopracowaną. Pod względem merytorycznym praca zasługuje na pozytywną ocenę. Autorka biegle orientuje się w problematyce samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych.

Przedstawiona do recenzji praca doktorska składa się ze streszczenia, pięciu rozdziałów, podsumowania, bibliografii, spisu tabel i rysunków oraz aneksu zawierającego siedem załączników.

Rozdział pierwszy pracy pt. *Zagadnienia wstępne* liczy 27 stron. Autorka prezentuje w nim uzasadnienie wyboru tematu, cel i hipotezy badawcze, określa źródła i metody badawcze, a także prezentuje układ i treść rozprawy. Należy stwierdzić, że konstrukcja rozdziału pracy, stanowiąca wstęp do rozprawy, w stopniu zadowalającym odpowiada wymaganiom warsztatowym. Uwagi i drobne zastrzeżenia do tej części rozprawy zawarłem już w punkcie czwartym niniejszej recenzji, odnoszącym się do oceny poprawności i kompletności celów oraz hipotez badawczych.

Kolejny, **drugi rozdział** dysertacji pt. *Czynniki określające potrzeby i zachowania konsumpcyjne w gospodarstwach domowych*, liczący 40 stron, koncentruje się na wyjaśnieniu istoty i omówieniu podstawowych funkcji realizowanych w gospodarstwie domowym, a także na zidentyfikowaniu kluczowych determinant określających potrzeby i zachowania konsumpcyjne jego członków. W pierwszych dwóch podrozdziałach Doktorantka zaprezentowała pojęcie gospodarstwa domowego i jego klasyfikację. W literaturze ekonomicznej gospodarstwo domowe jest umownie utożsamiane z rodziną, pomimo różnic między obiema kategoriami pojęciowymi. Dość duży wywód na ten temat poczynił P.A. Samuelson w latach 50. XX wieku. Z kolei J.K. Galbraith (na początku lat 80. ubiegłego stulecia) twierdził, że w całej ekonomii neoklasycznej gospodarstwo domowe utożsamiane było z jednostką. Z tego też względu dla wszystkich celów praktycznych, akty wyboru dokonywane przez jednostkę (czyli konsumenta) i gospodarstwo domowe są tożsame. Kontynuując wątek pojmowania gospodarstwa domowego zabrakło mi w pracy najnowszego spojrzenia na ten podmiot gospodarujący, które uwzględniałoby jego alternatywne formy. Współczesne gospodarstwo domowe - z uwagi na swój kształt i funkcjonowanie - zaczyna przypominać swego rodzaju mozaikę, w szczególności w zakresie realizowania swoich funkcji pierwotnych. Przemiany współczesnego gospodarstwa domowego należy rozpatrywać w szerszym kontekście uwarunkowań historycznych, politycznych i społeczno-kulturowych. W drugiej dekadzie XXI wieku człowiek w większym stopniu niż dawniej może realizować własne indywidualne cele niezależnie od interesów rodziny, do której należy. Często

członkowie gospodarstwa domowego akceptują indywidualne, pozarodzinne dążenia jednostki. Formuje się nowa hierarchia dóbr rodzinnych. Nie bez znaczenia mają na to wpływ upowszechniające się alternatywne formy rodziny. Należą do nich:

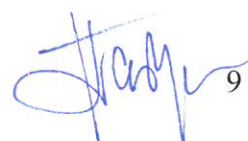
- związki, które nie są oparte na prawnie zatwierdzonym małżeństwie (np. kohabitacje);
- związki oparte na formalnym małżeństwie, ale bez biologicznego rodzicielstwa (np. bezdzietne małżeństwa z wyboru (DINKS), rodziny rekonstruowane, w których jedno z rodziców nie ma biologicznego związku z dzieckiem);
- związki poprzedzone wcześniejszym małżeństwem, które obecnie zawierają tylko kryterium biologicznego rodzicielstwa (np. rodziny niepełne);
- rodziny nieoparte na związku małżeńskim, tylko wyłącznie na biologicznym rodzicielstwie (np. niezamężne macierzyństwo).

W dalszej części rozdziału mgr Paulina Trębska przeanalizowała potrzeby gospodarstw domowych, analizując teorię motywacji ludzkiej A.H. Masłowa oraz klasyfikacje potrzeb w ujęciu M. Max-Neefa i S. Młynarskiego. W tej części rozdziału zabrakło mi odwołania do najnowszej literatury przedmiotu. Otóż we współczesnej teorii ekonomii, dzięki dynamicznemu rozwojowi ekonomii behawioralnej, dużą wagę przywiązuje się do potrzeb wiscerogennych (potrzeby psychiczne + potrzeby fizjologiczne) związanych z osobowością (psychiką) jednostki, które ze względu na swój charakter są zaliczane do potrzeb podstawowych, odnoszących się do każdego człowieka.

Rozdział drugi kończy omówienie najważniejszych czynników bezpośrednio i pośrednio determinujących spożycie naturalne. Do tego fragmentu rozdziału nie mam żadnych uwag.

Niezależnie od poczynionych uwag rozdział drugi dysertacji oceniam pozytywie.

Rozdział trzeci pracy pt. *Rola konsumpcji i samozaopatrzenia żywnościowego w gospodarstwach domowych w naukach ekonomicznych* liczy 31 stron. Rozdział ten, podobnie jak wcześniejszy, ma charakter teoretyczny. W tej części rozprawy zaprezentowano przegląd najważniejszych teorii konsumpcji. Omówiono mikroekonomiczne teorie, począwszy od teorii postępowania konsumenta autorstwa W.S. Jevonsa, K. Mengera i L. Walrasa, teorię użyteczności porządkowej (ordynalnej) V. Pareto oraz teorię konsumpcji G.S. Beckera. Odczuwam w tym miejscu pewien niedosyt, ponieważ w dysertacji nie wspomniano w ogóle o koncepcji homo satisfaciendus H.A. Simona i koncepcji racjonalności selektywnej autorstwa H. Leibensteina. Nie bardzo też rozumiem dlaczego w pracy całkowicie zignorowało makroekonomiczne teorie konsumpcji (zwłaszcza teorię dochodu względnego

 9

J.S. Duesenberry'ego oraz behawioralną hipotezę cyklu życia autorstwa H.M. Shefrina i R. H. Thaler, wybitnych przedstawicieli ekonomii behawioralnej). Należy wspomnieć, że to właśnie ekonomia behawioralna dostarcza obecnie nowych narzędzi w zakresie wspomaganie konsumentów na ścieżce racjonalizowania swoich zachowań konsumenckich. Profilaktyka, a zwłaszcza bodźce ekonomiczne sprawiają, że rośnie skala racjonalizacji zachowań konsumentów, co ma z kolei przełożenie na ich styl życia. Samozaopatrzenie żywnościowe jest tego dobitnym przykładem. Rozważając poszczególne obszary konsumpcji trzeba pamiętać, że uzyska się efekty synergiczne, jeśli potraktuje się wszystko holistycznie.

W dalszej części rozdziału Doktorantka ukazała umiejscowienie samozaopatrzenia żywnościowego w kontekście wybranych współczesnych trendów konsumenckich. Spożycie naturalne żywności pochodzącej z własnego gospodarstwa rolnego i działki wpisuje się idealnie w trend zrównoważonej konsumpcji. Żywność pochodząca z własnego gospodarstwa rolnego nie przechodzi bowiem przez fazę obrotu i przez rynek, dzięki czemu nie jest poddawana przemysłowym procesom utrwalającym. Do rozważań poczynionych w pracy dodałbym, że samozaopatrzenie w żywność jest silnie powiązane z domocentryzmem, wpisując się w filozofię *slow movement* powstałą w odpowiedzi na ofertę *fast food*. Początkowo funkcjonowała ona pod pojęciem „*slow food*”, stawiając na piedestale dobrej jakości jedzenie, przygotowywane z poszanowaniem lokalnej tradycji, bez sztucznych dodatków. W późniejszym czasie filozofia ta rozrosła się do szerszego terminu „*slow movement*”, określającego styl życia: bez pośpiechu, z poszanowaniem siebie i innych, w którym dominują bezpośrednie relacje, indywidualny rozwój oraz realizacja własnych marzeń.

Rozdział ten, pomimo poczynionych uwag, oceniam pozytywnie i uważam go za ciekawy.

Integralną i zarazem ciekawą częścią recenzowanej dysertacji jest liczący 53 strony **rozdział czwarty** pt. *Determinanty samozaopatrzenia żywnościowego w badanych wiejskich gospodarstwach domowych*, który ma charakter empiryczny. Na samym wstępie chciałbym zaznaczyć, że tytuł rozdziału nie pokrywa się z jego treścią, ponieważ przedmiotem analizy są wyłącznie wiejskie gospodarstwa domowe z wybranych gmin miejsko-wiejskich i wiejskich województwa mazowieckiego, zaś tytuł rozdziału sugeruje, że analiza odnosi się do wiejskich gospodarstw domowych w Polsce. Z tego też względu bardziej adekwatny do treści rozdziału byłby tytuł: *Determinanty samosapotrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych na terenie Mazowsza*. W tej części dysertacji Autorka, po scharakteryzowaniu próby badawczej, na podstawie przeglądu literatury przedmiotu, podjęła się wyboru i oceny

najważniejszych czynników mogących mieć wpływ na kształtowanie się wzorców żywnościowych, i w konsekwencji, samozaopatrzenia żywnościowego w badanych wiejskich gospodarstwach domowych. W dalszej części rozdziału przedstawiła klasyfikację wiejskich gospodarstwach domowych według kryterium korzystania z samozaopatrzenia żywnościowego i powiązań gospodarstwa z rolnictwem. Rozdział zamyka analiza wyników badania ekonometrycznego, dotycząca poziomu samozaopatrzenia w żywność oraz wybranych czynników opisujących gospodarstwo domowe i jego otoczenie.

Rozdział czwarty, w kontekście realizacji celu pracy i postawionych w niej hipotez, uważam za ciekawy i oceniam go pozytywnie.

Ostatni **piąty rozdział** dysertacji pt. *Ocena samozaopatrzenia żywnościowego gospodarstw domowych w opinii respondentów* liczy 26 stron i ma charakter badawczy. Autorka przeanalizowała w nim metody pomiaru i oceny poziomu samozaopatrzenia w gospodarstwach, częstotliwość korzystania z samozaopatrzenia żywnościowego oraz najważniejsze czynniki determinujące gospodarstwa domowe do wytwarzania żywności we własnym zakresie. W końcowej części rozdziału Doktorantka podjęła się próby uchwycenia poziomu i struktury produktów z własnej produkcji spożywanych w badanych gospodarstwach domowych.

Rozdział ten uważam za ciekawy i oceniam go pozytywnie w kontekście realizacji głównego celu pracy.

Zakończenie omawianej rozprawy doktorskiej mgr Pauliny Trębskiej stanowi reasumpcję nadrzędną w stosunku do przeprowadzonych rozważań oraz poczynionej analizy dotyczącej czynników determinujących samozaopatrzenie żywnościowe w wiejskich gospodarstwach domowych zamieszkujących pięć podregionów Mazowsza. Jest więc poprawne, zawiera podsumowanie dokonanych rozważań na podstawie informacji pochodzących z badań własnych w kontekście realizacji celu badawczego oraz syntezę najważniejszych wniosków płynących z poczynionych analiz. Jednakże w podsumowaniu i wnioskach nie ma potrzeby ponownego przypominania zawartości poszczególnych rozdziałów, ponieważ ich charakterystyka została już zaprezentowana w rozdziale pierwszym rozprawy (s. 36-37). W podsumowaniu dysertacji zabrakło mi pewnej wizji i wskazań Autorki co do dalszych perspektyw związanych z wytwarzaniem żywności w wiejskich gospodarstwach domowych, chociażby w kontekście mody na prowadzenie zdrowego trybu życia i proekologicznych zachowań współczesnych konsumentów zainteresowanych żywnością ekologiczną. Należy zauważyć, że stopień zaangażowania obecnych konsumentów w problem ochrony środowiska stanowi nowe kryterium segmentacji rynku. Wzrost

świadomości ekologicznej społeczeństwa, również wzrost liczby „zielonych” konsumentów, którzy reprezentują popyt na produkty ekologiczne i zamknięty (zrównoważony) model konsumpcji, to ewidentne przesłanki wzrostu zainteresowania żywnością naturalną pochodzącą z własnego gospodarstwa rolnego lub działki.

7. Ocena rozprawy od strony formalnej i redakcyjnej

Z obowiązku recenzenta muszę zwrócić uwagę na kwestie formalne opracowania. Konstrukcję i redakcję recenzowanej pracy oceniam pozytywnie. Zarówno przeprowadzone studia literaturowe, jak i analizy źródeł wtórnych opisane są w sposób pozwalający na łatwe śledzenie kolejnych etapów prowadzonej analizy.

Nie mam większych uwag redakcyjnych do samego tekstu. Praca jest napisana komunikatywnym językiem, który odpowiada standardom opracowania naukowego. Generalnie zauważa się dbałość Autorki o precyzję i konsekwencję pojęciową. Interpretacja materiału statystycznego i sposób jego prezentacji nie budzi większych zastrzeżeń. Wyniki przeprowadzonej analizy zostały przedstawione w sposób jasny i poprawny. Niewielkim mankamentem są drobne usterki techniczne i literówki występujące w tekście. Sporadycznie pojawiają się pewne niezręczności językowe, które jednak nie rzutują na całokształt oceny recenzowanej pracy. Należy podkreślić, że sposób przedstawiania różnych zagadnień i kwestii świadczy o dobrym warsztacie techniczno-naukowym Doktorantki. Dużą zaletą opracowania jest wolna od niejasności i czytelna forma prezentacji poglądów, podbudowa graficzna oraz stosowanie wizualizacji zamieszczonych poglądów i wyników poczynionych analiz. Wszelkie materiały graficzne (tabele, wykresy) są czytelne i zrozumiałe, o dużej zawartości informacyjnej. Starannie wykonano także przypisy do źródeł. Opisy bibliograficzne zostały zredagowane w sposób jednolity metodycznie.

8. Ocena ogólna i wnioski

Głównym walorem rozprawy jest znaczenie i aktualność podjętego w niej tematu. Autorka wykazała się zadowalającą znajomością problematyki dotyczącej samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych. Praca napisana jest stosunkowo dobrym, klarownym i precyzyjnym językiem.

Reasumując chciałbym stwierdzić, że mgr Paulina Trębska prezentuje dobre rozeznanie w literaturze przedmiotu. Dokonania Autorki z pewnością stanowią solidną

 12

podstawę do dalszych wartościowych prac badawczych. Odnotowania wymaga również zakres pracy włożony w szereg detali prezentacyjnych poczynionych w dysertacji.

Po uwzględnieniu opisanych powyżej aspektów rozprawy doktorskiej mgr Pauliny Trębskiej stwierdzam, że:

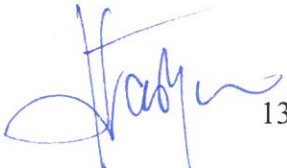
- a) wybór problemu badawczego, z uwagi na jego znaczenie i aktualność, jest trafny;
- b) cel pracy został prawidłowo sformułowany a następnie osiągnięty, co jest równoznaczne z rozwiązaniem zawartego w nim problemu naukowego;
- c) w rozprawie widoczny jest wysiłek badawczy Autorki zmierzający do realizacji założonego celu badawczego;
- d) Doktorantka wykazała się zadowalającym rozeznaniem w ogólnej wiedzy teoretycznej oraz znajomością literatury przedmiotu i stosownych metod badawczych.

9. Konkluzja końcowa

Przedłożona mi do recenzji dysertacja jest opracowaniem które należy ocenić pozytywnie, ponieważ wysiłek Autorki zmierzający do rozwiązania nakreślonego w pracy problemu badawczego jest zadowalający. Praca spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim, jest poprawna pod względem formalnym i merytorycznym. Ponadto podjęty przez Doktorantkę temat charakteryzuje się wysokim stopniem aktualności, przydatnością naukową i praktyczną.

W mojej opinii dysertacja mgr Pauliny Trębskiej stanowi oryginalne rozwiązanie postawionego problemu badawczego oraz dowodzi umiejętności wykonywania samodzielnej pracy naukowej. Jak już wcześniej nadmieniałem, Autorka opracowania osiągnęła założony na wstępie cel oraz poprawnie zweryfikowała postawioną hipotezę badawczą. Wykazała się przy tym dobrym poziomem przygotowania merytorycznego, skrupulatnością, wnikliwością oraz właściwym wnioskowaniem w oparciu o poczynione analizy.

Uwzględniając wartość naukową i formalną stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Pauliny Trębskiej pt. *Determinanty samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych* stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 roku wraz z późniejszymi zmianami (Dz. U. Nr 65 z 2003 r., poz. 595, art. 13 z późniejszymi zmianami). Na tej podstawie rekomenduję Wysokiej Radzie Dyscypliny Ekonomii i Finansów Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie **przyjęcie niniejszej rozprawy oraz dopuszczenie Doktorantki do publicznej obrony.**

18.11.2019 r. 13

